

OM DEN ASIATISKE KOLERA - især på Amager

Af Birte Hjorth

Den frygtelige sygdom kolera har sin oprindelse fra egnene omkring Gangesdeltaet i det nuværende Bangladesh. I begyndelsen af 1800-tallet bredte den sig herfra i forskellige retninger, følgende de store handelsruter. En epidemi vandrede mod vest gennem Indien og Afghanistan, videre mod nord langs Det kaspiske Hav og nåede omkring 1830 Moskva. Herfra spredte sygdommen sig til St.Petersborg og andre byer langs Østersøen, hvorfra den trængte mod vest til bl.a. Holsten og Hamburg.

Kolera var en ny sygdom. Den var på dette tidspunkt endnu ukendt i Europa, og man vidste intet om smitekilderne eller hvorledes smitten blev overført. Frygten for koleraen var imidlertid til stede i rigt mål. Man huskede endnu, hvorledes pesten havde hærget befolkningerne godt hundrede år tidligere.

På vagt mod kolera

I 1831 gik de danske myndigheder i gang med diverse forholdsregler. Frederik VI udstedte forskellige forordninger og reskripter desangående. Sundhedskommissioner blev oprettet i alle købstæder og landdistrikter, og karantænevæsenets bestemmelser blev skærpet. En kommission af embedsmænd skulle komme med forslag til forholdsregler, der kunne træde i kraft, "hvis kolera skulle forplante sig til riget". Hvis sygdommen alligevel brød ud, påbød bestemmelserne, at syge og deres familier skulle isoleres. På husene skulle påklistres en seddel med CHOLERA. For at gøre denne isolering effektiv skulle fjerkræ have stækket vingerne, katte skydes og hunde skydes eller bindes. Senere foreslog man dog at klorvaske hundene, hvis ejerne var kede af at lade dem skyde. Syge, der var blevet raske, skulle endnu være 20 dage i karantæne, inden de måtte komme sammen med andre.

Selvfølgerlig kunne smitten bringes til Danmark over land, og af samme grund var der planer om en militær afspærring mod syd. Men for den øvrige del af landet gjaldt, at smittefaren kunne komme fra søsiden. Især i den østlige del af landet var de mange fremmede skibe, som kom fra Østersøen og passerede gennem Sundet, en alvorlig trussel. Det var derfor strengt forbudt at have kontakt med fremmede skibe, der kom fra "mistænkelige" østersøhavne.

Her lå Dragør på et udsat sted. Havnen blev ganske vist ikke anløbet af disse fremmede skibe, men byens lodser og bjergere kunne ikke undgå kontakt med dem under udøvelse af deres hverv. Selv om der blev påbudt strenge forholdsregler for dem, kunne det imidlertid ikke undgås, at nogle af dem - især lodserne - måtte gå i observationskarantæne, når de havde været om bord på et mistænkt skib. I begyndelsen foregik denne karantæne på en station på Lynetten ud for Københavns havn.

I sommeren 1831 blev det imidlertid besluttet af "Den kongelige Direction for Quarantaineforanstaltninger i Danmark" at opføre et karantænehus på havnen i Dragør. Her kunne de lodser og bjergere, der havde været i kontakt med skibe fra eventuelt besmittede havne, opholde sig det nødvendige antal dage ikke langt fra deres familie og hjem. Huset, Strandlinien 3, virkede efter sit formål indtil 1863, hvor det blev overtaget af toldvæsenet, som i 1970 overlod det til Dragør kommune. Om husets opførelse og funktion har Finn Askgaard skrevet en artikel: "Karantæne og Karantænehuset i Dragør 1831" i Dragør Beboerforenings blad, nr.2, 1989.

Vanskeligere var det at beskytte landets mange og lange kyststrækninger. En båd med fremmed mandskab skulle ikke have mulighed for at nå ind til land noget sted og sprede smitte.

Derfor blev der rundt i landet etableret kystbevogtning. Befolkningen opfordredes til at påtage sig tjeneste ved kystpatuljering.

På Amager blev i løbet af sommeren 1831 oprettet et vagtværn under kystpolitiet. Mange folk meldte sig til vagttjeneste. For Dragørs vedkommende drejede det sig om ca. 300 personer. Døgnet var inddelt i vagter af 6 timers varighed, og 4 mand var af sted pr. vagt. Dragørerne, assisteret af folk fra Maglebylille, patruljerede langs kysten fra Krudthuset ved Maglebylille til afslutningen af Vierdiget, mens vagten fra St. Magleby overvågede kyststrækningen fra Vierdiget ud til Aflandshage. Vagtfolkene var udstyret med lange spyd til at hindre uønskede personer i at komme i land. Disse spyd har i mange år været opbevaret på kirkeloftet i St. Magleby. I dag er 2 af dem udstillet på rådhuset.

Hen på efteråret 1831 drev faren over. Tilsyneladende var koleraen drejet uden om Danmark, og desuden ville al sejlads jo indstilles, nu vinteren stod for døren. Hele vagttjenesten blev afblæst.

Man kan læse mere udførligt om disse tiltag i Svend Jans' artikel: "På vagt mod kolera" i bogen: Bidrag til Dragørs historie - artikler af Svend Jans", 1992, s.35-41.

Dragør - landets første kolerasmittede by

I midten af 1840'erne var koleraen igen kommet nærmere. I 1847 og 1848 rasede den i Rusland og samme år optrådte den i Finland og Norge samt i Hamburg. Her hjemme blev karantænereglerne igen indskærpet. I november 1848 viste det første tilfælde af kolera sig i Danmark. Det var i Dragør.

En 60-årige sømand Jan Pietersen Krøjer fra Stralsundstræde 6 blev pludselig angrebet af et koleralignende tilfælde, men han søgte ikke læge. Et par dage efter blev hans jævnaldrende hustru, Trein Pietersdt., endnu voldsommere angrebet og distriktslæge dr. Feilberg blev tilkaldt. Den følgende dag blev en niece til konen, den 38-årige Inger Ole Mortensen, der havde passet de to syge, også angrebet i voldsom grad. Hun døde efter et døgn sygdom, førend Trein Pietersdt. også afgik ved døden. Jan Krøjer overlevede derimod. Feilberg indberettede øjeblikkelig de to dødsfald til Sundhedskollegiet, og fire højt estimerede læger herfra mødte op i Dragør - bl.a. søetatens stabslæge, dr.med. F.V.Mansa og Københavns stadfysikus, dr.med. B.A.Hoppe. Her fandt de et stort ligfølge forsamlet i Jan Krøjers hus omkring de to udsmykkede lig, netop før disse skulle føres til kirkegården. Lægerne måtte splitte følget for derefter at føre ligene hen til karantænehuset på havnen, som var det eneste passende sted, hvor de kunne foretage en obduktion. De kunne kun konstatere, at det virkelig drejede sig om den asiatiske kolera.

Feilberg var interesseret i at få oplyst, hvorledes Jan Krøjer var blevet smittet og gik ham på klingen. Havde han været om bord i et forbisejlende mistænkeligt skib? Havde han måske lodset ulovligt? Hver gang lægen kom ind på disse spørgsmål, ville Jan Krøjer ikke svare, så Feilberg var nogenlunde sikker på, at han var blevet smittet på denne måde. Senere henfaldt Krøjer i tungsindighed over, at han havde forvoldt to menneskers død, og i maj 1850 hængte han sig på loftet i sit hus. Feilberg var selv ude i Dragør for at foretage ligsynet.

Hvad kunne der gøres, hvis epidemien brød ud

Det næste tilløb til en koleraepidemi kom i 1850 i Bandholm på Lolland. Her blev 28 personer angrebet og 15 af dem døde. Epidemien blev dygtigt bekæmpet af den unge københavnske læge Panum, som var blevet sendt derned for at assistere den lokale læge, der stod ganske rådvild. Ved isolation af de syge lykkedes det Panum at begrænse sygdommen til kun at kræve de 15 dødsopfre. Havde man senere benyttet hans erfaringer herfra, var det måske ikke gået så galt 3 år senere i København. Men det gjorde man ikke.

De lærde stredes hele tiden om sygdommen og dens smitteveje. Nogle mente, at den var "kontagiøs", d.v.s. at den smittede direkte fra menneske til menneske og derfor skulle bekæmpes med afspærring og isolering. Andre var derimod af den overbevisning, at smitten var "miasmatiske", d.v.s. at den kunne opstå på steder med dårlig og uhumsk luft, og at dens kim lå i luften, hvor den blev nærret af snavs og stank. Miasmatikerne ville bekæmpe koleraen ved hjælp af hygiejniske forbedringer, og her var der nok at tage fat på i en tid, hvor størsteparten af de mindrebemidlede levede under meget usle sanitære forhold. Det er oplagt, at der gik politik i denne diskussion. De nationalliberale politikere, der gik ind for kræfternes frie spil, var tilhængere af miasme-teorien og fik i 1852 vedtaget en lov om ophævelse af karantæne mod gul feber og kolera. Det var primært af hensyn til den oversøiske handel, som ikke måtte lægges hindringer i vejen. De så altså helt bort fra smittefaren.

Sundhedskollegiet bestod også overvejende af miasmatikere. Derfor blev Panum ikke, trods sin vellykkede indsats ved bekæmpelse af koleraen i Bandholm, bedt om at assistere, da det gik løs i 1853. Han havde ikke den "på bjerget" rette tro, idet han gik ind for afspærring og isolation.

Der blev i årene frem til 1853 talt og skrevet meget om, hvad der kunne gøres, hvis - eller når - den store koleraepidemi kom til Danmark. På Amager var distriktslæge Feilberg utrættelig som fortæller for at forbedre de hygiejniske forhold - især i Sundbyerne. Disse to landsbyer hørte under Tårnby sogn og lå på den nordlige ende af øen på hver sin side af landevejen, den nuværende Amagerbrogade. De bestod udover en enkelt gårddrække af mange, meget små og elendige husmandssteder, hvor folk boede tæt sammenstuede. I disse rønner arbejdede de fleste af mændene som skibstømrere eller arbejdsmænd inde på Christianshavn, og deres koner tog dagligt til København for at sælge grøntsager. Området var gennemskåret af mange snævre og uhumske gyder. Jordbunden var fugtig her, og urenheder fra møddinger, latriner og svinestier kunne ikke løbe fra, så der var for det meste en ulidelig stank. Renligheden inden døre havde heller ikke de bedste kår.

Feilberg prøvede med mellemrum at råbe myndighederne op ved at påpege de værste mangler i sanitær henseende. I maj 1850 indberettede han f.eks., at landevejsgrøften fra Fredens Mølle i Sundbyøster indtil hjulmand Peter Olsens hus var opfyldt af en "uforsvarlig mængde stinkende mudder, hvori endog var henlagt forskellige slags rådne stoffer". Tæt ved jordemoder Nielsens bolig lå et ådsel af noget der lignede en hund, som udbredte en ulidelig stank. Men Feilberg talte for døde ører.

Under Bandholm-epidemien indkaldte han 5. september 1850 Tårnby sogneforstanderskab til et møde angående foranstaltninger til at imødegå kolera. Der blev udpeget lokaler, der skulle anvendes til koleralazaretter. I Sundbyøster var det et hus tilhørende gårdmand Hedegård på Østermark, i Sundbyvester et hus tilhørende Ole Petersen, beliggende i den yderste ende af byen. I Ullerup udpegede man den gamle skole og for Tårnby, Kastrup, Maglebylille og Tømmerup skulle det gamle tinghus tages i brug. Det blev endvidere besluttet til disse lokaler at anskaffe 20 senge med uldne tæpper og skråpuder samt til hvert lokale et badekar, en lavementsprøjte og et lille kvantum af de mest nødvendige medikamenter. Alt dette lød meget initiativrigt - man havde jo endnu hændelsen i Bandholm i frisk erindring - og birkedommerens fuldmægtig sammen med sogneforstanderskabet var da også ude for at kigge på de ildelugtende grøfter. I maj 1851 afgav Feilberg endnu en rapport om de sanitære mangler i Sundbyerne. Men da koleraen i sommeren 1853 var en realitet, var intet parat til at modtage den.

I Hollænderbyen og Dragør tænkte man i september 1850 også på lokaler til koleralazaret. I Dragør blev søndre skole udpeget til dette formål, "da intet andet sted var at erholde dertil". Det kom altså overhovedet ikke på tale at benytte den karantænebygning, som i 1831 blev opført på Dragør havn. Feilberg bad endvidere beboerne om at holde rendestene og grøfter fri for stillestående

og stinkende vand samt at være omhyggelig med tit at udlufte deres boliger. Fogden beordrede straks alle rendestene i byen rensede og lovede at sætte folk igang med at oprense den grøft, der omgav byen mod vest og syd og som fandtes opfyldt med tykt stinkende mudder.

Koleraen i København 1853

Da koleraen i 1853 gik til angreb på den københavnske befolkning, var det første offer en ung tømmersvend, som arbejdede på Holmen. Tilfældet konstateredes 11. juni, hvilket fik folkeviddet til at lave vittigheder om den nye måde at fejre "Fandens fødselsdag" på. Senere forstummede latteren. Tømmersvenden blev 12. juni indlagt på søetatens hospital i Nyboder, hvor han kom sig igen, men de patienter, der lå sammen med ham samt en stuekone, som passede de syge, fik kolera og døde. 24. juni trådte Sundhedskollegiet sammen og erklærede København for kolerasmittet.

Et par dage efter udsendte Sundhedskollegiet gennem dagspressen meddelse til befolkningen om koleraen og forholdsregler, der burde iagttages. Man fremførte her, at grunden til sygdommens udbredelse hovedsagelig skulle søges i "temperatur og vejrforhold, også i levemåden og i urigtig eller mangelfuld diætiske og hygiejniske forhold", så derfor følte kollegiet sig forpligtet til at offentliggøre nogle forholdsregler til forebyggelse af sygdommen. Man skulle undgå ophold i indesluttet fordærvet og fugtig luft, iagttage størst mulig renlighed omkring boligerne, sørge for renlighed med linned og lagner. Man skulle endvidere vogte sig for forkølelse - hvorfor det var gavnligt med et varm bælte om maven - og for "uafbrudt åndsanstrengelser, nedtrykkende sindslidelser, især ængstelse og frygt". Med hensyn til madvarer frarådede man fede og røgede ting samt umoden frugt - især stikkelsbær - haveurter, meloner, agurker og kål. Derimod anbefaledes det at nyde brændevin tilsat en smule krydderi. Det blev desuden foreslået at forsyne sig med et medicinlager hjemme. Specielt anbefalede man amerikansk olie, kamferolie, opiumsdråber, kamille- og hyldeblomst, sennep, brændevin og peber.

Det var ikke særligt effektive behandlingsforslag, man fra højeste myndighed her kunne bidrage med. Antallet af syge og døde steg da også rask dag for dag. Det er imidlertid ikke tanken her at gå i dybden med disse tragiske begivenheder i København. Dem kan der læses om flere steder. I korthed kan det dog oplyses, at da epidemien i oktober havde raset af, havde 7.219 personer været angrebet og heraf var 4.737 døde.

København blev imidlertid ikke sat i karantæne, for denne havde man for koleraens vedkommende afskaffet året før. Allerede i slutningen af juni blev de første mennesker syge i landdistrikterne omkring København. Det var folk, som dagligt tog til hovedstaden med deres produkter såsom mælk, grøntsager, fisk og fjerkræ.

Til de større købstæder kom koleraen hovedsagelig pr. skib. Allerede 1. juli blev Helsingør smittet af en matros, som blev bragt syg i land fra et skib, der var kommet fra København. Et svensk fartøj bragte koleraen fra København til Nykøbing Falster, hvor epidemien kom til at vare i 8 uger og kræve 87 dødsopfre. Dampskibe med smittede passagerer førte i den følgende tid sygdommen til Århus, Ålborg og Frederikshavn. I begyndelsen af oktober nåede den som sidste sted Skagen, hvor 18 personer døde.

De første tilfælde af kolera på Amager

Nogle dage efter at Sundhedskollegiet havde erklæret København for en kolerasmittet by, mindede læge Feilberg Amagers sogneforstanderskaber om uopholdeligt at træffe alle de foranstaltninger, som de måtte finde passende, i anledning af at koleraen havde angrebet København.

Til Amager nåede koleraen i begyndelsen af juli. Det var en midaldrende enke, Bodil Pedersen fra Sundbyvester, som først blev angrebet. Hun plejede daglig at gå til København, hvor hun solgte grøntsager fra et stude. Den 8. juli kom hun på hjemvejen ind til distriktslæge Feilberg, der boede forrest på Amagerbro, og beklagede sig over "en usædvanlig uro i blodet", og at hun følte sig "altereret". Hun forsikrede dog Feilberg om, at hun aldeles ikke var bange for "den fæle sygdom i Kjøbenhavn" og gik derefter hjem og lagde sig til sengs. Nogle timer senere blev Feilberg kaldt ud til hende og fandt hende liggende stærkt angrebet af kolera. Den 10. juli døde hun. 2 dage senere blev hendes datter og hendes ældre søster, der begge boede hos hende, også syge. Datteren kom sig, men søsteren døde 15. juli. 17. juli blev en nevø til de afdøde angrebet og døde samme dag. Han boede i Sundbyøster og arbejdede i København på en tømmerplads. Herefter gik det stærkt. Antallet af syge og døde steg dag for dag.

Samtidig brød koleraen også ud i Dragør. 15. juli blev en dragørsømand kørt hjem fra det skib, han var forhyret på, som da lå i Nyhavn. Han døde dagen efter, hvorpå hans kone også blev syg og døde den 17. juli. Nogle dage senere kom der også dødsfald i Maglebylille, Kastrup og Tårnby.

Distriktslæge Feilbergs kamp

Feilberg havde forrygende travlt med dag og nat at tilse de syge. Han udtalte senere, at han ikke var af tøjet fra 10. juli til 23. juli. Da birkedommer von Osten ville have et møde med ham midt i juli, svarede han, at han ikke havde tid på grund af de mange kolerasyge. Ind imellem anrøbte han myndighederne om assistance, uden at der skete noget som helst. Han havde ikke høje tanker om hverken stiftamtmand, birkedommer eller Tårnby sogneforstanderskab.

Endelig fik han 24. juli hjælp af en medicinsk kandidat og endnu én 8. august. Dem anbragte han i Dragør og Ullerup. Her måtte nemlig være folk, som kunne arbejde selvstændigt, og desuden hjalp det ham meget at blive fri for de daglige køreture til disse afsides steder. I begyndelsen af august fik han endvidere to medicinske studenter, som han anbragte i Sundbyøster og -vester. Der var ganske vist en læge i Kastrup, men han var ikke til megen nytte, fordi han vistnok var bange for selv at blive smittet. Han var privatpraktiserende læge og nøjedes så vidt muligt med kun at tilse folk med andre sygdomme.

Den københavnske dagspresse havde i hele juli selvfølgelig beskæftiget sig meget med koleraen i København og i de andre større provinsbyer. I begyndelsen af august fik man imidlertid øjenene op for, at tilstanden ude på Amager var temmelig forfærdelig. "Flyveposten" bragte 4. august dette nødråb under titlen "Amager":

"Vi ile med at gøre opmærksom på, at autoriteterne - birkedommer, amtmand etc. - sikkert må tage sig med kraft af dette nu hjemsogte land og straks. I Tårnby sogn begravedes i mandags 13, i går 15, i dag skal et lignende antal stedes til jorden. To læger ere vel tilkomne, men det mangler på sygevogtere, råd og anvisning, styrelse og beroligelse ved gode foranstaltningers fremme. To jordemødre ere døde, en tredie syg; disses sygehjælp i almindelighed savnes altså også. Over 100 ere allerede døde i Tårnby sogn alene. Det er jo strengere medtagelse end i selve København. Der kræves altså forstandig og kraftfuld styrelse. I dag råbe vi blot højt om hjælp, sidenhen kan der undersøges og strides om, hvorvidt nogen har skyld".

5. august blev der indkaldt til et møde i Tårnby præstegård med stiftamtmanden og sogneforstanderskabet angående foranstaltninger mod koleraepidemien. Feilberg har i lægedistriktets journal givet følgende konklusion af dette møde: "NB! Alt hvad stiftamtmanden i dette møde foretog sig, var at holde 1½ times lang lovtale over sig selv med hensyn til, hvad han

havde gjort for os under denne ulykkelige epidemi, men nægtede derpå, da vi ønskede hans betænkning over adskillige vigtige sager som anskaffelse af lazaret etc., aldeles at inklade sig på noget som helst detailspørgsmål og rejste bort igen uden at have udrettet andet ved sit besøg end spille vor så kostbare tid med at høre hans selvros".

Myndighedernes afmagt og ligegyldighed vedrørende forholdene på Amager blev i den følgende tid taget under behandling af en del af dagspressen i København. Både "Flyveposten" og "Corsaren" havde et godt øje til især birkedommer von Osten, der også var øens politimester.

Stor nød herskede, hvor sygdommen rasede. Der var mangel på penge, mad og pleje af de syge, men sogneforstanderskabet havde hverken evne eller vilje til at hjælpe. Planen om i hast at bygge et træhus for at adskille syge og raske, blev saboteret af stiftamtmanden. I Tårnby lykkedes det dog at få tømt fattighuset og få anbragt en del syge her. Ligeledes blev et hus i Kastrup indrettet til kolerahus. Her boede 6 familier fra Kastrupværk, som alle var ramt af kolera, så derfor kunne man lige så godt fortsætte med at indlægge flere syge her.

Da Feilberg blev klar over, at der ikke var hjælp at hente fra myndighedernes side, henvendte han sig til fabrikant L.P.Holmblad og Tårnby-præsten J.H.Lautrup om at appellere til den private godgørelse. For de derved indkomne bidrag kunne der oprettes 5 spiseanstalter for de nødlidende og antages sygepassere i tilstrækkeligt antal.

Pastor Lautrup måtte også tage sin tørn. Han har berettet 31. august i et brev til en ven: "Jeg har nu begravet 295 koleralig, foruden at omtrent 10 er førte til København; det udgør over 1/16 af sognets befolkning". Han blev nødt til at købe en mark, der stødte op til kirkegården og indvie den som hjælpekirkegård, selv om han ikke havde fået tilladelse hertil fra højere myndighed. - "Jeg har aldrig haft så mange sygeberetninger som i denne tid; det var i flere dage mit første morgen- og mit sidste aften- stundom natværk, udfyldt i mellemtiden af begravelser, der halvtimesvis kunne følge på hinanden, og stundom nødte mig halve dage til at gå i præstekjole eller vandre på kirkegården".

Feilberg gjorde senere i sin indberetning til Sundhedskollegiet status over koleraens hærgen på Amager. Det var især tydeligt, at sygdommen havde social slagside. I Sundbyerne, hvor den fattigste del af Amagers befolkning boede, slog den hårdest til. Men også her var der forskel, idet disse to byers gårdække, beliggende i lige linie øst-vest ud til marker på det høje terræn mod syd, var uberørt af kolera, mens sygdommen rasede værst i de tæt sammenstuede små huse nordfor, der lå på et lavt, fugtigt område.

En frygtelige ulempe ved denne sygdom var de store mængder af udtømmelser fra diarré og opkastning, som patienten ofte i sin sløvede tilstand ikke mærkede eller bekymrede sig om, men som forpestede omgivelserne på det forfærdeligste - især hos de fattige, hvor man ikke var i stand til at råde bod på dette, f.eks. ved skiftning af stiklagner og opsamling af opkast i spand eller kar. Lergulvet foran sengen oversvømmedes af det opkastede, som i bedste fald blev opsuget af det sand, der blev kastet over det. Hos fattigfolk var man vant til at dække enhver urenlighed på gulvet med sand. Feilberg berettede, at han ofte havde måttet "vade sjipt-sjap i et sådant morads foran den syges seng".

Der var især en gyde i Sundbyvester, hvor forholdene var særdeles forfærdelige og dødeligheden derfor stor. Den omtales flere gange i dagspressen som "Benbrækkergaden", men hvor den har været beliggende, har det endnu ikke været muligt at klarlægge. Om vilkårene i Sundbyvester i denne periode har St. Magleby-gårdmanden Peder Svendsen Smidt berettet i sine erindringer. Han oplevede det på nært hold under sit arbejde, idet han ved siden af sin gårdmandsvirksomhed også var entreprenør og vognmand.

Som gårdmand P. S. Smidt oplevede koleraen i Sundbyerne

"I juli måned dette år (1853) begyndte jeg at opfylde den grøft, som går fra landevejen omkring bager Schumachers ejendom i Sundby og hen til den såkaldte "Benbrækkergade" og tillige at brolægge den og levere sten til samme. At denne grøft blev udrenset og opfyldt var af den årsag, at kolera begyndte at rase, og den stank, som derfra kom, skulle forårsage meget dertil. I den tid at dette arbejde foregik, var det at kolera rasede stærkest og så meget der omkring, hvor arbejdet foretoges, så at de mennesker, vi talte med den ene dag, når vi var der, var død dagen efter, når vi kom der. I bagerens gård boede Hans Willumsen, som det var brændt for, indtil de fik opbygget deres igen. Første dag vi var der og arbejdede, kom Hans Willumsens kone ud med sit barn på armen og indbød os til kaffe, hvorfor vi takkede og gik med hende ind. Efter at jeg havde drukket tvende kopper kaffe, takkede jeg, da jeg ikke havde drukket kaffe på 14 dage, formedelst en dårlig fod, jeg havde, og var forbuden af dokteren at drikke kaffe. Men hun på en måde tvang mig til at drikke én til og sagde, at det var det mindste, at vi kunne give hverandre, da vi ikke vidste, hvor længe vi her var sammen, og at vi nok kunne komme der ind, da der ingen sygdom var. Men dagen efter kommer deres pige fra København og er syg og dør samme dag. En karl af deres dør. Manden, konen og deres barn bliver syg med flere der i gården. Barnet dør, konen ligger i flere uger, men kommer sig. Vi turde nu ikke komme der ind mere, og vi så, der daglig kørtes med flere lig, og de, der kørte med disse, havde bestandig cigarer i munden og kørte næsten, hvad hestene kunne rende. Dokteren færdedes hvert øjeblik på vejen såvel dag som nat. Jammer og sorg hørtes her overalt.

Det skulle være godt i den tid at drikke bitre snaps. Jeg som næsten aldrig havde drukket bitre snaps eller nogen slags stærke drikke, men i denne tid jeg var der ved arbejdet, bekom jeg min frokost inde hos bager Schumacher næsten hver morgen. Jeg kunne da drikke en tre snaps af de her omtalte, som jeg aldrig hverken forhen eller siden har kunnet gjort.

Jeg kom en eftermiddag omtrent kl. 5 og ville gå ind i Pederslyst for at have en bitter snaps og noget smørrebrød, men som jeg kom derhen imod, holdt der tre vogne med lig og graverkarlene ovre fra kirkegården (nuværende Vor Frelsers kirkegård), og de der var med ligene, var inde i Pederslyst. Jeg blev da så ilde ved at komme der, at jeg ikke kom der mere på en lang tid. Således var det en søndag eftermiddag, efter at arbejdet var færdigt og der skulle tages syn derpå af de gårdmænd og husmænd, som dertil var udnævnt, at jeg mødte der på stedet og kom førend nogen af de andre, hvorfor jeg sadte mig der i krogen ved bagerens hauge lige for det hus, der ligger nærmest derved for at tænde en cigar. Men som jeg sad der, begyndte et menneske at skrig og jamre sig skrækkeligt fra dette nærliggende hus. Jeg forføjede mig straks derfra, og i dette hus døde flere, efter at vi var færdig med arbejdet, da der forhen ingen syge havde været. Her fik mine folk deres kaffe kogt hver dag, i den tid de arbejdede der, da man næsten ingen steder turde gå ind formedelst sygdommen"

Peder Svendsen Smidt slutter sin beretning om koleraen med at oplyse, at ingen i St. Magleby døde af sygdommen. Der var ganske vist to fra byen der døde, men de døde begge inde i Sundby. Den ene var hans egen søster Ane Svendsen, og den anden var gårdmand Albert Larsen fra Solstedgård. Han var blevet syg inde i København, men nåede ikke længere end til Sundbyøster, inden han døde.

Koleraens høst i Dragør

Der var væsentlig forskel på epidemiens karakter i Tårnby sogn og i Dragør. Det første sted udbredte koleraen sig med forbavsende heftighed og holdt ligesom sig selv i gang, indtil den

gradvist klingede af i løbet af september måned. I Dragør gik det derimod ganske anderledes. Hver gang en af kolera angrebet person bragtes fra København til Dragør, havde dette ingen videre følger med hensyn til udbredelsen, udover at et par af den syges nærmeste omgivelser blev angrebet. Herefter indtraf der intet nyt tilfælde, før den næste person bragtes syg til Dragør. Der gik undertiden 8-14 dage, hvor byen var aldeles forskånet for sygdommen.

Det første tilfælde i Dragør var som nævnt en sømand, der blev bragt syg hjem fra et skib i Nyhavn. Han smittede sin kone og de døde begge, henholdsvis 16. og 17. juli. Det drejer sig om den 49-årige Anders Andersen i Bymandsgade 9 og hans 48-årige kone Marchen Tønnes Jans. Han bliver tituleret som bødker i kirkebogen og som skipper i folketællingen 1850, men måske har han været lidt af hvert. De havde to halvvoksne børn som overlevede, medens mandens ugifte søster, Ane Andersen, som boede hos dem, døde 29. juli.

21. juli døde matros Niels Marcussen Lindberg, 49 år, bopæl i Stettinstræde 9. Han kan have lidt samme skæbne som ovennævnte Anders Andersen - kommet syg hjem fra et skib i København.

Den næste, der kom hjem til Dragør med kolera, var skipper Peter Mathias Riber i Blegerstræde 2. Han var lige kommet til København med en last brænde fra Jylland og havde opsøgt ladningsmodtageren for at melde sin ankomst. Købmanden sad i sofaen ligbleg og vinkede advarende til skipperen. "Gå Riber" - sagde han og ville ikke tale med ham. Peter Riber tog hurtigt hjem til Dragør, blev syg og døde næste formiddag. Det var den 25. juli. Hans søster, der var enke og boede i samme hus, havde hørt ham "gå på stolen" hele natten. Han døde fra hustru og 5 små børn. Det vides ikke, om de blev smittede - de døde i hvert fald ikke.

25. juli døde også den ene af Dragørs to jordemødre, Marchen Ole Wass, som boede i Søgade 4. Hun kan muligvis være blevet smittet af en af byens kolera-patienter, som hun har tilset. Der kom nemlig i 1850 som led i bestræbelserne mod den truende kolera en bestemmelse om, at landets jordemødre skulle "påtage sig at betjene både mandfolk og fruentimmere med lavement og åreladning" efter lægelig anvisning. De skulle dermed kunne gå ind i arbejdet med pasning og pleje af syge.

Om jordemoderen kan have smittet sine naboer i Søgade 2 er nok tvivlsomt, for de døde først en måned senere. Det drejer sig om snedker Ole Christophersen, der døde 27. august, og hans hustru Johanne Henriette Steinhausen, død 4. september. Parret efterlod sig 4 børn.

Omkring Slippen/Bjergerlav var der også flere dødsfald. 15. august døde således den 28-årige Trein Jan Svendsen samt hendes 3-årige niece, som Trein vistnok passede for sin ugifte søster. I 1850 var hun bosat i Slippen 3 sammen med sin mor og søskende, men siden var hun blevet gift med sømand Crilles Poulsen fra Bjergerlav 7. Om Trein har boet hos sin mor i Slippen eller hos svigermor i Bjergerlav vides ikke. Men 2 dage efter døde i Bjergerlav 6 enken Ellen Cathrine Johansdt. og 14 dage senere igen døde enken Pernille Jensdatter, som også boede i Slippen 3.

28. august døde enken Ellen Hans Jørgensen, 67 år, fra Wismarstræde 5, hvor hun boede med sine døtre og børnebørn. I 1850 blev hun betegnet som daglejerske og som sådan kan hun være kommet mange steder hen og blevet smittet.

I september florerede koleraen i en anden del af Dragør. I Lodsstræde 13 døde 10. september den 67-årige matros og arbejdsmand Jan Petersen. Hvor han har hentet sin kolera, er ikke til at sige, men måske er smitten fra hans husstand bragt videre til nabohuset, Skipperstræde 10. Her døde nemlig den 17. september en ung kone, Marchen Rasmus Nielsen. Hun var netop i juli blevet gift med en væversvend, Lars Petersen, og det unge par havde fået lejlighed hos husets ejer, murer

Jens Hansen Holm, der stammede fra Bornholm. Foruden kone og børn havde Holm også sin gamle mor, Kirsten Larsen, boende. Hun døde 21. september, 4 dage efter Marchen Rasmus Nielsen. Men ikke nok med det. Marchens søster, Kirstine Rasmus Nielsen og hendes mor, Trein Christian Olsen, som må formodes at have passet den syge Marchen, døde begge med en dags mellemrum, den 23. og 24. september. De boede i Sønderstræde 5A.

Måske skal lods Peter Nielsen Kromanns død 18. september ses i sammenhæng med disse dødsfald. Han boede i Chr. Mølstedsgade 15, få skridt fra Skipperstræde 10. Og ligeledes væversvend Jens Lauritz Jensen, som døde 27. september. Det vides ikke, hvor han har været bosat, men han kan meget tænkeligt have haft en eller anden tilknytning til ovennævnte væver Lars Petersen eller til den vævermester, der da var bosat i Chr. Mølstedsgade 17 lige overfor Skipperstræde 10.

Det sidste koleradødsfald på Amager var den 2. oktober, og distriktslæge Feilberg kunne kort tid efter erklære koleraepidemien for overstået. Da havde den varet i 13 uger og 562 personer havde været angrebet, hvoraf de 338 døde af sygdommen. Feilberg opgav i sin rapport til Sundhedskollegiet senere på året, at der var 108 døde i Sundbyvester, 109 i Sundbyøster, 55 i Kastrup og Kastrupværk, 5 på Saltholm, 36 i Tårnby og på Tårnby sygehus, 4 i Maglebylille, 1 i St. Magleby og 20 i Dragør.

Det nordlige Amager - Sundbyerne samt Kastrup og Tårnby - er det område i Danmark, hvor koleradødeligheden i 1853 var størst. Målt pr. 1000 indbyggere var den langt større end inde i København. Kun Aalborg kommer op i nærheden.

Nye trusler

Det var imidlertid ikke sidste gang, at koleraen viste sig i Danmark. I 1857 blev Korsør meget hårdt angrebet - faktisk værre end Amager 4 år tidligere. 10% af befolkningen døde. Sygdommen var en udløber af en koleraepidemi, der da rasede voldsomt i Hamborg. Herfra bredte den sig til Glückstadt, hvor garnisonen blev smittet. Alligevel rejste mange soldater hjem med færgen fra Kiel til Korsør, som kom til at bøde for dette med omkring 200 døde.

Sidenhen truede koleraen adskillige gange fra nabolandene og viste sig da også nu og da i enkelte danske byer. Den fremkaldte hver gang rædsel og panik overalt, fulgt op af spontane beredskabsforanstaltninger. I 1866, da der endnu engang var kolera i Tyskland, besluttede St. Magleby sogneråd som en sikkerhedsforanstaltning at opstille senge i Anders Dirchsens dansesal og tomme kister i lighuset, men der blev gudskelov ikke brug for dem.

Endnu en voldsom epidemi i Hamborg satte i 1892 udløbere til Danmark. Det var til Århus og København, hvor i alt 3 mennesker døde.

I 1883 opdagede den tyske læge og mikrobiolog Robert Koch kolerabakterien og vendte dermed op og ned på hele forskningen omkring denne frygtede sygdom. Sundhedsvedtægter, sundhedspoliti og forbedringer i de sanitære forhold sammen med strenge regler for desinfektion og karantæne satte herefter stopper for koleraens videre hærgen.

Kilder:

Sundhedskollegiet: Medicinalindberetninger, indberetninger om kolera.

Embedslægearkiver: Amager lægedistrikt, journal og kopibog.

Kirkebøger for Tårnby og St. Magleby sogne.

Folketælling 1850 for St. Magleby sogn.

Gårdmand Peder Svendsen Smidts erindringer, Dragør Lokalarkiv.

Oplysninger om skp. Peter Mathias Ribers død meddelt af Marchen Dam Larsen, Dragør.

Gerda Bonderup: Cholera-Morbro'er og Danmark, 1994.

Klaus Hertel: Tre store københavnske epidemier, 1979.